

УДК 376:37.02:159.97

Ірина Матющенко,

кандидат педагогічних наук, доцент

email: irina-100@meta.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0684-4154>

Iryna Matiushchenko,

PhD (Pedagogy), Associate Professor

Вікторія Василенко,

магістрантка факультету спеціальної та інклюзивної освіти

email: 22fsio.v.vasylenko@std.npu.edu.ua

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-7694-1216>

Viktoriia Vasylenko,

Master's student of the Faculty of Special and Inclusive Education

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

м. Київ, Україна

вул. Пирогова, 9, Київ

01054, Україна

Drahomanov Ukrainian State University

Kyiv, Ukraine

9 Pyrohova Street, Kyiv

01054, Ukraine

**РОЛЬ ПРИНЦИПУ СВІДОМОСТІ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СТАРШОКЛАСНИКІВ З МЕНТАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ**

**THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF CONSCIOUSNESS IN THE ORGANIZATION OF
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF HIGH SCHOOL STUDENTS
WITH MENTAL DISORDERS**

Анотація. У статті розкрито сутність та зміст поняття «психолого-педагогічний супровід» на основі аналізу сучасних наукових підходів в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі. Проаналізовано нормативно-правові підходи українського законодавства у сфері освіти щодо освітнього процесу та розвитку дитини з

ООП. Запропоновано дефініцію поняття «психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами» як цілісну систему, в процесі діяльності якої відбувається створення сукупності соціальних, психологічних та педагогічних умов з метою забезпечення успішного розвитку та навчання кожного здобувача освіти з інтелектуальними, психофізичними та іншими порушеннями у процесі навчання та виховання.

Визначено роль принципу свідомості (усвідомленості) у процесі організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями та встановлено, що його дотримання педагогом сприяє можливості сформувати у старшокласника вміння краще усвідомлювати себе, свої можливості та потреби; формувати мотивацію до різних видів діяльності (навчальної, творчої тощо), саморозвитку та самовдосконалення, свідомо будувати конструктивні взаємовідносини з оточуючими (однолітками та дорослими), робити свідомий та самостійний вибір свого життєвого шляху.

На основі узагальнення наукових джерел виявлено особливості організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями на засадах принципу свідомості (дотримання відповідності вимог до рівня усвідомлення учнем з ментальними порушеннями своєї діяльності та прийомів розвитку свідомого до неї ставлення віковим можливостям учнів; забезпечення планомірного розширення меж свідомого ставлення учнів з ментальними порушеннями до процесу навчання; врахування змісту розв'язуваних педагогічних завдань; стимулювання свідомого (усвідомленого) учнями контролю, оцінки та аналізу своєї навчальної діяльності тощо). Окреслено перспективні напрями для проведення подальших наукових пошуків з порушеної проблематики.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, принцип свідомості, спеціальна школа, старшокласник з ментальними порушеннями, спеціальна дидактика.

Abstract. The article reveals the essence and content of the concept of “psychological-pedagogical support” based on the analysis of modern scientific approaches in general and special psychological-pedagogical literature. The normative and legal approaches of Ukrainian legislation in the field of education regarding the educational process and development of a child with SEN have been analyzed. The definition of the concept of “psychological-pedagogical support of a child with special educational needs” is proposed as a holistic system, in the process of which a set of social, psychological and pedagogical conditions is created in order to ensure

the successful development and training of every student with intellectual, psychophysical and other disorders in the process education and training.

The role of the principle of consciousness (awareness) in the process of organizing psychological-pedagogical support of high school students with mental disorders was determined and it was determined that its observance by the teacher contributes to the possibility of forming in the high school student the ability to be better aware of himself, his capabilities and needs; form motivation for various types of activities (educational, creative, etc.), self-development and self-improvement; consciously build constructive relationships with others (peers and adults); to make a conscious and independent choice of one's life path.

On the basis of the generalization of scientific sources, the peculiarities of the organization of psychological and pedagogical support of high school students with mental disorders based on the principle of consciousness have been identified (compliance with the requirements for the level of awareness of a student with mental disorders of his activity and methods of developing a conscious attitude towards it with the age capabilities of students; ensuring the planned expansion of the limits of conscious attitude students with mental disorders to the learning process; taking into account the content of solved pedagogical tasks; stimulating the students' conscious (aware) control, evaluation and analysis of their educational activities; etc.). Prospective directions for conducting further scientific researches on the discussed issues are outlined.

Key words: psychological and pedagogical support, principle of consciousness, special school, high school student with mental disorders, special didactics.

Актуальність дослідження. Сьогодні в умовах постійних суспільних змін спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами (ООП), яка, у свою чергу, ставить перед сферою освіти пріоритетне завдання щодо необхідності перебудови сформованої моделі навчання та виховання на засадах особистісно орієнтованого, інтегрованого та компетентнісного підходів та активного впровадження концепції інклюзивної освіти. Вона полягає, з одного боку, у принциповій зміні поглядів на дитину з психофізичними та інтелектуальними порушеннями, звільняючи її від впливу стереотипних рудиментів та установок, якими керується суспільство та на яких побудовані дії педагогів, а з іншого боку, –

визнання дітей з ООП як цілісних особистостей, забезпечуючи їх соціалізацію та інтеграцію в соціум як повноцінних членів суспільства.

Як свідчать наукові дослідження та життєві спостереження, однією з важливих складових процесу соціалізації старшокласників з ментальними порушеннями є формування у них усвідомленої діяльності, тобто вміння без зовнішнього контролю, допомоги і стимуляції з боку дорослого організувати свою діяльність і досягати поставлених цілей. Завдяки усвідомленій діяльності старшокласники з ментальними порушеннями мають можливість стати більш самостійними та матимуть можливість задовольняти власні потреби та виконувати як навчальні, так і повсякденні завдання без стороннього супроводу. Водночас головною метою сучасної школи є підготовка старшокласників з ментальними порушеннями до самостійного життя, орієнтуючись на їхні індивідуальні здібності та перспективу розвитку. У свою чергу, система освітніх закладів покликана запропонувати відповідні форми самореалізації та самовираження з метою подальшого освоєння життєвого простору. Важливо підкреслити, що сприяння усвідомленій діяльності у старшокласників з ментальними порушеннями є запорукою їх успішної соціалізації.

У цьому процесі важливе значення відіграє дотримання педагогом принципу свідомості під час організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями, який сприяє формуванню усвідомленого ставлення учнів старших класів до будь-якого виду діяльності – спілкування з однолітками та дорослими, навчання (у школі та під час позакласних заходів), творчості тощо.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблематика особливостей організації психолого-педагогічного супроводу навчальної та пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами розкривається у наукових здобутках Г. Блеч, В. Бондар, Л. Гречко, І. Дмитрієвої, В. Засенко, В. Кобильченко, А. Колупаєвої, Г. Мерсіянової, В. Синьова, І. Татяничкової, О. Хохліної та ін.

Особливості використання загальнодидактичних принципів та принципів спеціальної дидактики представлено у дослідженнях О. Березюк, І. Беха, В. Кисличенко, О. Коханко, К. Луцько, О. Мартинчук, І. Середи та інших науковців.

Мета статті – розкрити роль принципу свідомості в організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями.

Методи дослідження: аналіз сучасної загальної та спеціальної психологічної та педагогічної літератури з проблеми використання принципу свідомості в процесі організації та реалізації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями; аналіз нормативних правових актів українського законодавства у сфері освіти; метод узагальнення.

Результати дослідження. У сучасній загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі питання організації та реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами є мультидисциплінарним, багатоаспектним та дискусійним, оскільки містить в собі окремі ознаки, які можна віднести до педагогічного, психологічного, психокорекційного, соціологічного наукового дискурсу. Зокрема, широке трактування психолого-педагогічного змісту супроводу обумовлюється необхідністю створення сприятливих умов та безпечного освітнього середовища для всебічного розвитку та саморозвитку дитини з особливими освітніми потребами, розкриття та реалізації внутрішнього потенціалу дитини з ООП, а також формування у неї здатності самостійно діяти та здійснювати вільний самостійний вибір (Іваненко, Козак, 2022: 177).

Сьогодні немає єдиного підходу до розуміння сутності поняття «психолого-педагогічний супровід». Водночас у наукових джерелах зустрічаються такі категорії, як «педагогічний супровід», «психологічний супровід».

Відповідно до положень підпункту 21² статті 1 Закону України «Про освіту» під поняттям «психолого-педагогічний супровід» варто розуміти комплексну систему заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, які передбачено індивідуальною програмою розвитку (ІПР) (Закон України «Про освіту», 2017).

За В. Кобильченком та І. Омельченко, психолого-педагогічний супровід особи з особливими освітніми потребами – комплексна система заходів, спрямованих на організацію освітнього процесу та розвитку дитини з ООП, яка передбачає надання психолого-педагогічних корекційно-розвиткових послуг (Кобильченко, Омельченко, 2019).

У своїх наукових працях деякі українські дослідники (І. Бех, Н. Кудикіна, А. Обухівська, М. Супрун та ін.) зазначають, що психолого-педагогічний супровід дітей з ООП є професійною діяльністю дорослих, які взаємодіють з дитиною в освітньому середовищі (Бех, 2008). Автори зазначають, що, приходячи до школи та занурюючись у шкільне середовище, дитина з порушеннями розвитку вирішує певні завдання, реалізує свої індивідуальні цілі психічного та особистісного розвитку, соціалізації, навчання тощо. Водночас робота фахівців, які перебувають поруч із дитиною та здійснюють її психолого-педагогічний супровід, спрямована на створення сприятливих соціально-педагогічних умов для її успішного навчання, соціального та психологічного розвитку, а також надання здобувачу освіти допомоги, з одного боку, у максимальному використанні наявних можливостей (ресурсів) для навчання та/або розвитку, а з іншого боку, – у пристосуванні індивідуальних особливостей дитини до заданих ззовні умов шкільної життєдіяльності (Бех, 2008; Обухівська, 2017: 25–26).

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо розглядати категорію «психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами» як цілісну систему, в процесі діяльності якої відбувається створення сукупності соціально-психологічних та педагогічних умов з метою

забезпечення успішного розвитку та навчання кожного здобувача освіти у процесі навчання та виховання.

На думку О. Байєра, М. Бардієра та І. Ромазан, однією з важливих особливостей та цінностей психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП, особливо старшого шкільного віку (14,5 – 17 років), є надання їй можливості самостійно робити вибір та приймати самостійні рішення на своєму життєвому шляху (Байєр, 2010: 23). У цьому контексті вважаємо, що одним із головних завдань учителя є забезпечення формування здатності та готовності старшокласника з ментальними порушеннями усвідомлювати свої можливості та потреби, вміти самостійно робити свій власний вибір. Відповідно, педагогу не потрібно перекладати процес здійснення цього вибору на себе, а, навпаки, сформуванню у дитини з ООП навички та вміння самостійно ставити та досягати індивідуальні цілі, співвідносячи їх із цілями людей з оточення та певними суспільними цінностями.

Відомо, що в основу організації психолого-педагогічного супроводу дітей покладено провідні принципи дидактики. Як зазначає В. Мозгова, їх використання обумовлено сукупністю вікових та психофізіологічних особливостей та можливостей дітей певного віку (Мозгова, 2020: 12).

У цьому контексті важливе значення відіграє *принцип свідомості*, або *принцип усвідомленості*, в основу якого покладено розуміння того, що кожна людина – це не лише біологічна істота, але й свідомо особистість, яка має власні думки, почуття, переживання та прагнення (Середа, Кисличенко, 2020). За В. Кобильченком, важливість цього принципу витікає з подвійної природи дидактичних процесів, або їх двобічності (Кобильченко, 2017), яка обумовлена суб'єкт-суб'єктною взаємодією «педагог – учень» у процесі реалізації дидактичних процесів, тобто формується взаємодія діяльності педагогічної (викладання, навчання) та навчальної (навчання). Водночас, як зазначає авторка, вихідною точкою такої взаємодії є діяльність учителя, спрямована на створення умов для виникнення діяльності учнів. Учитель ставить перед учнівським колективом педагогічне завдання та створює

ситуації, які сприяють сприйняттю та усвідомленню педагогічного завдання учнями (Кобильченко, 2017: 72–73).

Якщо учні усвідомили сутність майбутньої діяльності, вираженій в її меті, конкретних завданнях та практичних діях, то у випадку їх досягнення та вирішення взаємодія стає результативною, цікавою та цілеспрямованою.

О. Хохліна зазначає, що усвідомленість як метакогнітивна здатність може стати потужним інструментом для самопізнання, саморегулювання та емоційної стійкості особистості, а ґрунтується вона на таких теоретико-методологічних засадах:

- *системний підхід*, який розглядає особистість як складну систему, що динамічно розвивається з урахуванням впливу біологічних, психологічних та соціальних факторів;
- *діяльнісний підхід*, який акцентує увагу на активній ролі особистості у процесі розвитку та саморозвитку;
- *культурно-історичний підхід*, який підкреслює роль соціального середовища та культурних норм у формуванні особистості;
- *особистісно-орієнтований підхід*, який передбачає врахування індивідуальних особливостей та потреб (Хохліна, 2010).

У свою чергу, Л. Прядко та О. Фурман зазначають, що усвідомлення будь-якої інформації, процесу тощо унеможлиблюється без активної участі в цьому особистості учня з ментальними порушеннями, а виникнення активності до певного виду діяльності виникає винятково після усвідомлення мети діяльності. Автори акцентують увагу на тому, що спочатку педагог може стимулювати активність старшокласника з ментальними порушеннями вимогливістю, оцінками, похвалою, проте активність учня не буде високою порівняно із тією, яка є усвідомленою (Прядко, Фурман, 2015).

У процесі здійснення психолого-педагогічного супроводу учнів старших класів з ментальними порушеннями вчителю необхідно керуватися принципом свідомості та вміло використовувати положення, які з нього

впливають, з метою виховання учнів як свідомих та активних членів соціуму.

1. Вчитель формує у старшокласників з ментальними порушеннями мотивацію до здійснення активної пізнавальної діяльності на уроках та під час позакласної діяльності. Як зазначає В. Кисличенко та І. Середа, первинні мотиви, які спонукають учнів до навчальної діяльності, спочатку не мають усвідомленої соціальної чи особистісної значущості. Вони можуть бути викликані особистими, побутовими причинами (наприклад, гурток зі співу відвідує найліпший друг/подруга; улюблений вчитель проводить цікаві уроки, використовуючи інтерактивні ігри/арт-елементи тощо). Відповідно вчителям треба уважно вивчати початкові мотиви учнів з ментальними порушеннями і поступово перетворювати їх на усвідомлено значущі, які спонукають старшокласників бути активними, та створені задля досягнення мети навчальної діяльності (Середа, Кисличенко, 2020).

Відтак, відбувається поступове формування усвідомленого ставлення учнів старших класів з ментальними порушеннями до навчального предмета, до себе, до учнівського колективу та до оточуючих у цілому. Завданням педагога у процесі психолого-педагогічного супроводу старшокласників з інтелектуальними, психічними та/або психологічними порушеннями є вироблення в учня мотиву – власного прагнення самовдосконалитися (фізично/інтелектуально/творчо), соціалізуватися та інтегруватися у суспільство (більше спілкуватися з однокласниками/дорослими та проводити з ними час), мати адекватну самооцінку тощо.

Педагогу варто підходити поступово до формування у старшокласників з ментальними порушеннями такого мотиву, дотримуючись при цьому певних умов організації навчальної діяльності на уроках та заняттях, а також враховуючи особливості підліткового віку учнів, їхні інтереси та вподобання, індивідуальні можливості. Крім того, важливо ставити конкретні завдання щодо оволодіння учнями необхідними знаннями, навичками та вміннями,

розвитку інтелектуальних, духовно-моральних та вольових якостей особистості старшокласників з ментальними порушеннями.

2. Реалізуючи принцип свідомості в процесі психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями, діяльність учителя спрямована на те, щоб учні:

- усвідомлено виконували операції та дії, які в своїй сукупності та взаємозв'язку становлять діяльність вчення;
- вміли самостійно та усвідомлено орієнтуватися в меті, завданнях, змісті кожного навчального завдання та умовах його виконання;
- спрямовували свої вольові та фізичні зусилля на вирішення поставлених завдань (виконання практичного завдання; обігрування соціальної ситуації; участь в обговоренні проблемного питання тощо);
- мали навички самоаналізу визначення результатів виконання завдань вчителя, оцінки характеру дій однокласників у процесі виконання ними навчальних завдань під час уроків та/або в позаурочній діяльності;
- спільно з учителем чи однокласниками мали змогу вносити зміни до своїх дій щодо виконання навчальних завдань;
- виявляли активність у процесі обговорення результатів навчальної діяльності в цілому або окремих її фрагментів спільно з учителем та однокласниками;
- могли надавати взаємодопомогу у виконанні навчальних завдань на уроках один одному та в позаурочній діяльності.

Правильний підхід учителя до реалізації принципу свідомості у процесі психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями: по-перше, забезпечуватиме активність учнів під час уроків; по-друге, сприятиме формуванню потреби у систематичних заняттях певним видом діяльності з метою фізичного/творчого/інтелектуального вдосконалення; по-третє, сприятиме формуванню активної життєвої позиції.

Старшокласники з ментальними порушеннями повинні усвідомити навчальну мету та завдання, вирішення яких приведе до досягнення поставленої мети. Якщо мета занять – задоволення певної потреби учня, то усвідомлення завдань, які треба вирішити задля досягнення поставленої мети, можливо потребуватиме активного втручання вчителя. Наприклад, учениця з інтелектуальними порушеннями хоче потоваришувати з однокласником, який є лідером у класі та який їй симпатизує. Але як досягти цієї мети та які для цього необхідно вирішити завдання (що саме треба знати дівчині? що необхідно вміти)? Відповіді на ці та інші запитання учениця може отримати у вчителя. У тому випадку, якщо дитина-підліток з ментальними порушеннями не знає та не усвідомлює, як правильно розпочати розмову, як почати взаємодіяти, то це може призвести до різкого зниження темпів та якості формування комунікативної навички та впливатиме на подальший розвиток соціальної компетентності.

Аналіз спеціальної літератури (І. Гарвасюк, В. Кобильченко, В. Мозгова та ін.) свідчить про те, що у процесі психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями педагогам доцільно дотримуватися певних правил у процесі реалізації принципу свідомості задля отримання позитивних результатів у навчанні та вихованні дітей:

1. *Відповідність вимог до рівня усвідомлення учнем з ментальними порушеннями своєї діяльності та прийомів розвитку свідомого до неї ставлення віковим можливостям учнів.* Передбачається, що кожен старшокласник з інтелектуальними, психічними та/або психічними порушеннями має свідомо ставитися до своїх дій. Водночас реалізація принципу свідомості матиме формальний характер, якщо вчитель і до першокласника, і до випускника спеціальної загальноосвітньої школи висуватиме однакові вимоги. Педагогу необхідно керуватись принципом індивідуального підходу.

2. *Забезпечення планомірного розширення меж свідомого ставлення учнів з ментальними порушеннями до процесу навчання.* У процесі

психолого-педагогічного супроводу вчителю потрібно постійно спрямовувати думки учнів на освоєння та пізнання нового, того, що сприяє навчальним досягненням.

3. *Урахування змісту педагогічних завдань, що виконує вчитель.* Чим складніше для старшокласника з ментальними порушеннями освоїти техніку оволодіння конкретними вміннями та навичками, тим більше значення має надаватися системі методичних прийомів розвитку у дитини свідомого ставлення до дії, що вивчається (Гарвасюк, 2014 :46–50; Кобильченко, 2020; Мозгова, 2020 :11–16).

4. *Стимулювання свідомого (усвідомленого) учнями контролю, оцінки та аналізу навчальної діяльності.* Для цього досвідчені педагоги у сфері корекційної педагогіки застосовують цікаві прийоми:

а) попередній показ певної навчальної дії чи руху учням з ментальними порушеннями під час її розучування на різних етапах навчання. Як зазначає В. Мозгова, наочна демонстрація та практичне застосування термінової об'єктивної інформації щодо якості виконання навчальної дії може сприяти формуванню в учнів з ментальними порушеннями здатності мобілізувати додаткові зусилля, дає матеріал для аналізу власних дій, дає змогу судити про ступінь освоєння отриманих знань (Мозгова, 2020);

б) застосування спеціальних сигналів зорового або акустичного характеру, що сприяють наданню старшокласникам з ментальними порушеннями у процесі їхньої навчальної діяльності термінової інформації, що свідчить про правильність або неправильність виконання ними фізичної/ігрової вправи/завдання, розв'язання математичного завдання, взаємодії з однокласниками тощо;

в) виховання вміння самостійно підбирати дії, знання та вміння для вирішення конкретних завдань, самооцінки та взаємооцінки якості виконаного завдання; визначення помилок, допущених учнями з ментальними порушеннями під час виконання вправ. Обговорення способу їх

усунення може сприяти формуванню в учнів контрольного-оцінного компонента навчальної діяльності (Середа, Киличенко, 2020).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення сучасних досліджень у сфері загальної та спеціальної психології та педагогіки дає підстави дійти таких висновків:

1. Психолого-педагогічний супровід дітей з ООП є цілісним процесом створення сукупності необхідних умов соціального та психолого-педагогічного спрямування з метою їх успішного та гармонійного всебічного розвитку, забезпечення продуктивного руху кожної дитини її особистим життєвим шляхом, надання їй допомоги в усвідомленні свого «Я», розумінні себе та людей у соціумі, побудові взаємовідносин з однолітками та дорослими, тобто сприяння соціалізації та інтеграції дитини з ООП у суспільство як повноцінного його члена.

2. Важливу роль в організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями відіграє принцип свідомості (усвідомленості), суть якого впливає з розуміння психологічного концепту про те, що свідомість особистості опосередковує всі пізнавальні процеси, впливає на самосвідомість, мотивацію та соціальну компетентність індивіда.

3. Організація психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями передбачає: 1) розуміння педагогом особливостей формування та розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення та уяви) у підлітків з ментальними порушеннями; 2) надання допомоги у формуванні у старшокласників з ООП адекватної самооцінки, прийняття себе та своїх психофізичних особливостей; 3) формування мотивації до навчання та саморозвитку через формування свідомого ставлення дитини з ментальними порушеннями до самої себе та свого життя; 4) сприяння розвитку соціальної компетентності у старшокласників з ментальними порушеннями; 5) створення умов для особистісного зростання та самореалізації учнів старших класів спеціальної школи.

4. Реалізація принципу свідомості у психолого-педагогічному супроводі учнів старших класів з інтелектуальними, психічними та психологічними порушеннями дає змогу таким дітям краще усвідомлювати себе та свої можливості, формувати мотивацію до навчання та саморозвитку, а також будувати конструктивні стосунки з оточуючими (однолітками та дорослими).

Вважаємо перспективним проведення подальших наукових розвідок з порушеної проблематики у вивченні особливостей реалізації принципу свідомості в психолого-педагогічному супроводі процесу соціалізації старшокласників з ментальними порушеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байер, О. Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини в освітньому процесі ДНЗ. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Ч. 1. С. 21–31.

2. Бех, І.Д. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2008. 480 с.

3. Гарвасюк, І.Г. Психологічний супровід обдарованої дитини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 3(22). С. 46–50.

4. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : методичний посібник / уклад. Л. О. Прядко, О. О. Фурман. Суми : РВВ СОІППО, 2015. 114 с.

5. Іваненко, Н.В., Козак, Л.В. Педагогічний супровід дітей дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема. Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2022. № 1(6). С. 173–183.

6. Кобильченко, В.В., Омельченко, І.М. Наукові аспекти психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами // Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (28 березня 2019 р.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. С. 120–123.

7. Кобильченко, В.В. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору : монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367 с.

8. Мозгова, В.І. Психолого-педагогічний супровід учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання // Психолого-педагогічний супровід дитини з

особливими освітніми потребами в умовах Нової української школи / укладачі Литвин І.М., Гавриленко Т.Л. Черкаси : «ЧОПОПП Черкаської обласної ради», 2020. С. 11–16.

9. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.

10. Психологічний супровід інклюзивної освіти: методичні рекомендації / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівської. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

11. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. №2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №38-39. Стор. 5. Ст. 380.

12. Середа, І.В., Кисличенко, В.А. Спеціальна педагогіка з основами спеціальної дидактики: Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів з курсу. Частина I. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2020. 164 с.

13. Хохліна, О.П. До проблеми психологічного обґрунтування принципу усвідомленого навчання та виховання студентів. *Вісник психології і педагогіки*. 2010. URL: https://www.psyh.kiev.ua/Хохліна_О.П._До_проблеми_психологічного_обґрунтування_принципу_усвідомленого_навчання_та_виховання_студентів (дата звернення: 30.01.2024).

REFERENCES

1. Baiier, O. (2010) *Psykhologo-pedahohichniy suprovid rozvytku dytyny v osvitnomu protsesi DNZ* [Psychological and pedagogical support for the development of the child in the educational process of the PEI] *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats. Sloviansk : SDPU. Ch. 1. S. 21–31.* [in Ukrainian].

2. Bekh, I.D. (2008). *Psykhohiia osobystosti: navchalnyi posibnyk* [Psychology of specialness: a basic guide]. Kyiv: Lybid, 480 s. [in Ukrainian].

3. Harvasiuk, I.H. (2014). *Psykhohichniy suprovid obdarovanoi dytyny* [Psychological support for a gifted child]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. № 3(22). S. 46–50.* [in Ukrainian].

4. Priadko, L.O., & Furman, O.O. (2015). *Dydaktychni osnovy navchannia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku : metodychnyi posibnyk* [Didactic foundations for teaching children with impaired intellectual development: methodical guide]. Sumy : RVV SOIPPO, 114 s. [in Ukrainian].

5. Ivanenko, N.V., & Kozak, L.V. (2022). *Pedahohichniy suprovid ditei doshkilnoho viku yak psykhologo-pedahohichna problema* [Pedagogical support for preschool children as a psychological and pedagogical problem]. *Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsii nauky» (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykhohiia», Seriia «Medytsyna»).* № 1(6). S. 173–183. [in Ukrainian].

6. Kobylychenko, V.V., & Omelchenko, I.M. (2019). Naukovi aspekty psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy [Scientific aspects of psychological and pedagogical support for children with special social needs] // Visnyk Naukovo-doslidnoi laboratorii inkliuzyvnoi pedahohiky za materialamy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu: «Inklyuzyvna osvita: teoriia, metodyka, praktyka» (28 bereznia 2019 r.). Uman : VPTs «Vizavi». S. 120–123. [in Ukrainian].

7. Kobylychenko, V.V. (2017). Teoretychni osnovy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu molodshykh shkoliariv z porushenniamy zoru : monohrafiia [Theoretical foundations of psychological and pedagogical support for young students with visual impairments: monograph]. Poltava : TOV «Firma «Tekhservis». 367 s. [in Ukrainian].

8. Mozghova, V.I. (2020). Psykholoho-pedahohichnyi suprovid uchniv z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Psychological and pedagogical support for students with special needs in the minds of inclusive education] // Psykholoho-pedahohichnyi suprovid dytyny z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. Cherkasy : «ChOIPOPP Cherkaskoi oblasnoi rady». S. 11–16. [in Ukrainian].

9. Yarmachenko, M.D. (2001). Pedahohichnyi slovnyk [Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 514 s. [in Ukrainian].

10. Obukhivska, A.H. & others (2017). Psykholohichnyi suprovid inkliuzyvnoi osvity: metodychni rekomendatsii [Psychological support for inclusive education: methodological recommendations]. Kyiv : UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 92 s. [in Ukrainian].

11. Pro osvitu [On education]: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 r. №2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. №38-39. Stor. 5. St. 380 [in Ukrainian].

12. Sereda, I.V., & Kyslychenko, V.A. (2020). Spetsialna pedahohika z osnovamy spetsialnoi dydaktyky: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty studentiv z kursu. Chastyna I [Special pedagogy with the basics of special didactics: Basic methodological textbook for independent work of course students. Part I]. Mykolaiv: MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, 164 s. [in Ukrainian].

13. Khokhlina, O.P. (2010). Do problemy psykholohichnoho obgruntuvannia pryntsyphu usvidomlenoho navchannia ta vykhovannia studentiv [To the problem of psychological substantiation of the principle of conscious learning and education of students]. Visnyk psykholohii i pedahohiky. Retrieved from: https://www.psyh.kiev.ua/Хохліна_О.П._До_проблеми_психологічного_обґрунтування_принципу_усвідомленого_навчання_та_виховання_студентів (accessed on 31.01.2024). [in Ukrainian].